

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2002 р. В УКРАЇНІ

Нормативно-правова основа проведення парламентських виборів 2002 р.

Вибори до представницьких органів влади відбуваються за встановленими правилами і нормами, які обумовлюються законом про вибори. Таким чином, виборчий закон встановлює тип виборчої системи та умови в яких буде проходити виборча кампанія.

В сучасній політичній науці є ряд підходів до трактування сутності виборчої системи. По-перше, виборча система ототожнюється з виборчою формулою, механізмом перетворення голосів у мандати на парламентських виборах. «Такий підхід, – відмічає російський політолог Гельман В.Я., – є найбільш прийнятним по відношенню до стабільних демократій» [1, С.99]. По-друге, виборча система асоціюється з трьома елементами: структурою виборчого округу, структурою голосування, виборчою формулою [2, С.219]. По-третє, з точки зору конституційного права. В даному випадку під виборчою системою розуміють сукупність встановлених законом правил проведення, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування тощо [3, С.362; 4, С.15].

На сьогоднішній день в світі існує понад 150 різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої є порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації, то можна виділити наступні основні види виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану. Інші модифікації утворюються в результаті поєднання цілого ряду інших факторів: наявність преференцій, одиночне чи кумулятивне голосування та ін.

Після утворення незалежної держави перед Верховною Радою України постало питання про те, за якими правилами

вона повинна буде обиратись. На даний вибір, як пише американський політолог А.Надає, впливає цілий ряд факторів: «дилема представництва чи стабільності, сильної виконавчої чи законодавчої влади, електоральні традиції, політична культура та ін.» [5, С.70].

Російський дослідник Салмін О. вважає, що існує ряд загальних принципів, які допомагають виробити загальний підхід до виборчого законодавства:

а) ідеальної виборчої системи не існує. Всяка виборча система має як свої вади, так і позитивні характеристики;

б) одна і та ж виборча система може по-різному діяти в різних політичних культурах, тому основою виборчої системи має бути власний виборчий досвід;

в) виборчі системи можуть комбінуватись;

г) не потрібно без крайньої необхідності змінювати виборчу систему [6, С.336].

Особливе значення відіграє виборча система в суспільствах, які трансформуються, перебудовуються (до таких відносять і Україну). «В таких країнах виборча система є одним із механізмів трансформаційного процесу, яка забезпечує, по-перше, ротацию і формування політичної еліти, по-друге, структурує вищий законодавчий орган, по-третє, систематизує і репрезентує інтереси різних соціальних прошарків суспільства (організовує соціальний простір), по-четверте, забезпечує цивілізований спосіб передачі влади від правлячих кіл до опозиції [7, С.197].

В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися тричі – в 1994, 1998 та 2002 рр. При чому всі вони регламентувались різними законами. Порівняльний аналіз виборчих законів зроблено у вигляді таблиці (Див. додаток 1). В нашій державі немов би з'явилась традиція приймати закон про вибори напередодні самих виборів. І в той же час, слід відмітити, що в ряді країн Центрально-Східної Європи виборче законодавство різко не змінювалось, що привело до стабілізації політичних режимів, структурування політичних сил [8, 9, 10].

Перший виборчий закон був прийнятий на восьмій

сесії Верховної Ради України II скликання 18 листопада 1993 р. Закон складався з XII розділів, які містили 52 статті. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважається той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [11, С.31]. В ст.43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [12, С.31].

Дані статті Закону привели до того, що 27 березня 1994 р. було обрано всього 49 депутатів. Тільки після другого туру виборів 10 квітня 1994 р. Верховна Рада України розпочала свою роботу.

Заслуговує на особливу увагу ст.52 даного Закону в якій сказано, що зміни і доповнення до Закону можуть бути внесені не пізніше як за рік до закінчення строку повноважень Верховної Ради. Така норма Закону забезпечує стабільні умови проведення виборчої кампанії. Відсутність такої норми може привести до того, що зміни в Закон про вибори вносяться в період виборчої кампанії.

Прийняття в листопаді 1993 р. Закону про вибори в такій редакції було обумовлено цілим рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів:

- радянські електоральні традиції, тобто така система була простою і загальновідомою;
- мажоритарна система абсолютної більшості була вигідною великим впливовим партіям та виконавчій владі;
- відсутністю багатьох впливових партій, які б відстоювали пропорційну виборчу систему;
- відсутністю усталених демократичних традицій і відповідної політичної культури;
- аргументи за дієвість даної виборчої системи при створенні стабільного уряду.

Вище вказані причини були сильнішими, ніж спроби ПДВУ, Асоціації молодих політиків, НРУ ініціювати прийняття Закону про вибори за пропорційною чи змішаною системами

[13, С.41].

Проведення виборів до Верховної Ради України в 1994 р. згідно мажоритарної системи абсолютної більшості показало, що така система не може ефективно використовуватись на теренах України. По-перше, конституційний склад Верховної Ради так і не був обраний. По-друге, дана система показала себе в Україні неекономічною, оскільки потрібно було проводити цілий ряд довиборів. По-третє, у громадян внаслідок циклу перевиборів виникла апатія до політичного процесу в суспільстві, тому через неявку виборців в багатьох округах народні депутати взагалі не були обрані. По-четверте, дана виборча система не сприяла структуруванню парламенту, що не дозволило йому ефективно працювати. Партійний склад парламенту виявився досить строкатим при наявності великої кількості безпартійних кандидатів [14, С.30].

Крім цього Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р. мав ряд процедурних недоліків:

- неефективність процедури висування, що визначається як негативне голосування – викреслення усіх кандидатів, проти яких голосує виборець;
- потребує вдосконалення порядок утворення виборчих комісій;
- наявність ліміту явки виборців;
- партії згідно закону не могли бути повноправними суб'єктами виборчого процесу;
- необхідна чітка регламентація сутності агітаційного процесу, використання виборчих фондів, алгоритму підрахунку голосів виборців і т.д.

Але, попри всі недоліки Закону, сьогодні можна сказати, що вибори до Верховної Ради України 1994 р. були чи не найбільш демократичними. І заслуга в цьому як виборчого закону, так і тих об'єктивних умов, в яких відбувалися вибори. По-перше, це низькі фінансові затрати кандидатів на проведення виборчої кампанії. По-друге, зрозумілий і навіть дещо спрощений вибір електорату, коли кандидати в народні депутати представляли ліві, центристські та праві партії або ж були безпартійними. По-третє, на хід виборчого процесу не

мали значного впливу адмінресурс та політтехнологи. По четверте, представники промислово-фінансових структур не приймали активної участі у виборах, оскільки займалися перерозподілом ринку на сфері впливу.

Після прийняття нової Конституції України (1996 р.), чи не найважливішим кроком на шляху реформування суспільного життя стало прийняття у вересні 1997 р. нового Закону «Про вибори народних депутатів України». Цей закон закріпив основні засади і принципи нової змішаної виборчої системи в нашій державі.

Вже в процесі розгорнутої роботи щодо організації і проведення виборчої кампанії по виборах народних депутатів у грудні того ж року Верховна Рада прийняла Закон про Центральну виборчу комісію, яким установила її правовий статус, принципи діяльності та повноваження.

Згідно нового закону про вибори, політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирається в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій [15, С.1].

Поява цього відносно «молодого» типу виборчої системи викликана намаганням знівелювати негативний ефект від недоліків обох «чистих» систем, водночас зберігаючи їх позитиви. Останнім часом досить чітко простежується тенденція до дедалі ширшого застосування змішаної виборчої системи. Російський правник К.Холодковський прийшов до висновку, що змішана система у нових державах пострадянського простору сприяє укрупненню партій, при цьому не порушуючи принципу пропорційного представництва і зберігає зв'язок між депутатом і виборцями відповідного округу [16, С.66].

Ще однією особливістю нового закону є застосування т.з. «англійської моделі» при визначенні результатів виборів, тобто мажоритарної системи відносної більшості. За цією системою обраним вважається той кандидат по одномандатному виборчому округу, який набирає голосів більше, ніж будь-який з його суперників. Нововведенням є і так зване позитивне голосування – виборець не викреслює зі списку тих, проти кого голосує, а ставить позначку поряд із прізвищем кандидата, за

якого він віддає свій голос.

Але, оскільки прийняття нового виборчого закону відбувалося нашивидкуруч, то вже 19 листопада 53 народні депутати, а 4 грудня 56 народних депутатів подають позов до Конституційного Суду (КС) щодо конституційності окремих положень та в цілому Закону України «Про вибори народних депутатів України» [17, С.7].

Рішення КС України було оприлюднене наприкінці лютого 1998 р. Своїм рішенням КС визнав сім принципових положень Закону про вибори народних депутатів такими, що суперечать Конституції України. Таким чином, вибори 1998 р. відбувалися в атмосфері правової невизначеності: ряд поправок до Закону приймалися ВР України в процесі виборчої кампанії, багато хто з відомих політиків говорив проте, що вибори будуть визнані недійсними і т.д. Неконституційними були визнані наступні основні положення Закону про вибори:

«1. Положення, за яким вважалось, що виборці, які не брали участь у виборах, підтримують волевиявлення тих, хто голосував.

2. Положення, якими обмежується здійснення виборчих прав для осіб, що за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі та військовослужбовців різних військових формувань.

3. Положення, за якими кандидати в депутати зобов'язувалися звільнитися від виконання виробничих або службових обов'язків.

4. Положення Закону, за якими обмежувався захист виборчих прав громадян у судовому порядку.

5. Положення Закону щодо порядку висування і реєстрації кандидатів у народні депутати України та проведення передвиборної агітації.

6. Скасовано винятки з чинного законодавства України, згідно з якими:

– кандидат в народні депутати під час виборчої кампанії мав «кандидатський імунітет»;

– не міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештованим або підданим заходам адміністративного стягнення, які накладаються в судовому

порядку, без згоди ЦВК;

– за довіреними особами кандидатів зберігалася заробітна плата за останнім місцем роботи на час звільнення їх від виконання виробничих або службових обов'язків.

7. Особам, які балотуються за списками партій, не можна стати членами парламенту автоматично, лише внаслідок пропускання кандидатів від політичної партії, обраних в одномандатних виборчих округах. Особи у списку не «просуваються» [18, С.8–9].

Незважаючи на ряд недоліків, парламентські вибори 1998 р. були проведені за змішаною мажоритарно-пропорційною системою. Основні параметри нової виборчої системи надані в додатку 1.

Законодавці врахували недоліки попереднього закону і згідно нового закону перевиборів бути просто не могло. Ліміт явки був знятий, а замість принципу абсолютної більшості (50% + 1) був введений принцип відносної більшості, коли обраним вважався той кандидат, який набрав більшу кількість голосів виборців серед тих, хто балотувався в одномандатному окрузі.

Не виправдала себе в новому законі норма щодо збору підписів виборців (не менше 200 тисяч для партій, 900 підписів виборців на підтримку кандидата в одномандатному окрузі) [19, С.24–25]. Інколи траплялись випадки, що за партію голосували менше виборців, ніж зібрано підписів в регіоні. Проконтролювати істинність підписаних листів є надто складною справою. Тому і зустрічались випадки, коли громадяни з такими прізвищами як Ленін, Сталін, Брежнев, Сльцини проживали на одній вулиці і в одному будинку [20, С.108].

Суттєвим недоліком закону були норми, які обумовлювали проведення передвиборчої агітації. І, перш за все, відсутність механізму, який би забезпечив рівні умови та можливість при використанні всіх видів ЗМІ.

Вибори-98 висвітлили й ряд проблем правового регулювання питань фінансового забезпечення агітаційної кампанії та й виборчої кампанії загалом.

Після завершення виборчої кампанії 1998 р. тривалий час питання про новий виборчий закон в українському

парламенті не піднімалось. На це були свої об'єктивні причини. Це і президентські вибори 1999 р. і всеукраїнський референдум 2000 р. і т.д.

Але, починаючи з 2001 р. в українському суспільстві почалися дискусії відносно того, якою ж все таки повинна бути виборча система України: мажоритарною, пропорційною чи змішаною. Прихильників мажоритарної системи виявилось не так багато, тому дискусія продовжувалась навколо питання про можливість впровадження в Україні пропорційної виборчої системи. Аргументи різних точок зору є досить суттєвими і для зручності їх порівняння можуть бути викладені у вигляді таблиці, складеної на основі статті українського політолога А. Білоуса [21, С.2–6].

Таблиця 1.

Аргументи «за» і «проти» впровадження в Україні пропорційної виборчої системи

Аргументи за введення пропорційної системи	Аргументи проти пропорційної системи
<i>Явні (публічні) аргументи</i>	
1. Стабільна політична структура законодавчого органу.	1. Порушення пасивного (бути обраним) виборчого права переважної частини громадян (понад 95%).
2. Створення більших можливостей для формування партійного (коаліційного) уряду.	2. Неготовність суспільства сприймати голосування за партійними списками.
3. Розвиток партійної системи.	3. Слабкість політичних партій, демілітування вузькопартійних інтересів над загальнонаціональними.
4. Сприяння утвердженню загальноукраїнських інтересів.	4. Ймовірність перемоги лівих сил на виборах.
5. Зменшення впливу адмінресурсу на результати виборів.	
<i>Приховані (латентні) аргументи</i>	
6. Помітно високий рейтинг партії, який детально оптимістично дивиться на подолання 4% бар'єра голосів, необхідного для проходження в парламент.	5. Зменшення впливу адміністративного ресурсу на «перебіг» виборчої кампанії.
7. Слабкість кандидатів від партій в мажоритарних округах.	6. Даремно витрачені кошти депутатів-мажоритарників.

Виборчий закон, за яким проводились вибори до Верховної Ради України в 2002 р. був підписаний Президентом 31 жовтня 2001 р. Закон до підписання відхилився главою

держави п'ять разів – 22 лютого, 19 квітня, 4 липня, 14 серпня, 4 жовтня.

Президент вважав, що виборча система повинна залишитися змішаною у пропорції 225х225, термін виборчої кампанії має бути скорочений до 90 днів, окружні виборчі комісії не можуть формувати тільки ті партії, які на виборах 1998 р. подолали 4% бар'єр, виборча застава повинна бути відмінена і т.д.

В результаті компромісу виборчий закон був схвалений у парламенті 18 жовтня 2001 р. альянсом 11 фракцій та депутатських груп: УНР, НРУ, «Реформи», «Трудової України», НДП, СДПУ(о), «Яблука», «Солидарності», «Регіонів», ПЗУ, ДемСоюзу. Основою компромісу «11» у Верховній Раді було положення закону про формування окружних комісій, згідно якого в окружній виборчій комісії мали право мати своїх представників ті партії, які подолали на виборах 1998 р. 4% бар'єр, а також ті, які в поточному складі парламенту мають свої фракції [22, С.54].

Підписавши закон, Л.Кучма звернувся до парламенту з проханням внести до нього деякі зміни, акцентуючи увагу, по-перше, на положенні про те, що у виборах не мають права приймати участь ті партії, які утворені менше ніж за рік до виборів. І, по-друге, на врегулюванні верхньої кількісної межі дільничних виборчих комісій.

Основними здобутками нового закону, про що відмічають як вітчизняні аналітики, так і зарубіжні експерти, є детальна регламентація технічних процедур виборчої кампанії [23, С.6; 24, С.33]. Така його специфіка обумовлена тим, що там, де могли б діяти принципи політичної відповідальності та правова традиція, в українських реаліях мають бути конкретні положення закону, які не допускають двозначного тлумачення та не залишають місця для правозастосовчої самодіяльності.

Виборча система згідно нового виборчого закону залишається змішаною (пропорційно-мажоритарною): 225 депутатів обирається за пропорційною системою у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками від політичних партій (виборчих блоків), а інші 225 – обираються за мажоритарною системою відносною

більшості [25, С.7]. Тривалість виборчого процесу згідно закону – 90 днів. Сам виборчий процес включає такі етапи: 1) складання списків виборців; 2) утворення одномандатних округів; 3) утворення виборчих комісій; 4) висунення та реєстрація кандидатів; 5) проведення передвиборчої агітації; 6) голосування; 7) підрахунок голосів та встановлення результатів виборів; 8) реєстрація обраних депутатів [26, С.32].

Слід відмітити, що в новому законі вперше були чітко визначені суб'єкти виборчого процесу, визначені їх права та обов'язки. Ними згідно закону є:

- 1) громадяни України, які мають право голосу;
- 2) виборчі комісії;
- 3) кандидати у депутати, зареєстровані у порядку встановленому законом;
- 4) партії (блоки), які висунули кандидатів у депутати;
- 5) органи державної влади та місцевого самоврядування у випадках, передбачених Законом;
- 6) офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів у депутати, від іноземних держав і міжнародних організацій [26, С.36].

Відрізняється від попереднього закону (1998 р.) і норма, яка обумовлює реєстрацію кандидатів. У законі введена виборча застава. Для політичної партії (блоку) – 15 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян (на 1.12.01 це 225 тис. гривень), а для кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень. Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4% голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» виграв вибори.

Виборча агітація має починатись за 50 днів до виборів і закінчуватись за 1 добу до виборів. Законом забороняється публікувати рейтингові дослідження за 15 днів до виборів.

Виборчий бар'єр залишився як і раніше – 4%. При перерахунку голосів у депутатські мандати використовується методика Т.Хейра, яка є однією з самих простих [27, С.108]. Але в той же час, недолік цієї квоти в тому, що може лишитись значна частина місць нерозділеною. Для розподілу залишків в Україні використовується наступна процедура: місця отримують ті партії, дробові залишки яких є найбільшими. В світовій

практиці частіше використовують квоту Друпа, Хагенбах-Бішоффа, правило д'Ондта, метод Сент-Лаге. Виборча квота в 2002 р. становила 87106 чол. (Див. додаток 2). Розрахувавши виборчу квоту без врахування 4% бар'єра (110273) можна побачити, яку кількість мандатів отримали партії (блоки), які потрапили до парламенту за рахунок тих партій, які не подолали 4% бар'єра. За другою квотою «НУ» отримала б 55 мандатів, КПУ – 46, «За СдУ» – 27, БЮТ – 16, СПУ – 16, СДПУ(о) – 19. Таким чином, за рахунок тих партій, які не подолали 4% бар'єра партії-переможці отримали: НУ – 15 мандатів, КПУ – 12, «За СдУ» – 7, БЮТ – 5, СПУ – 4, СДПУ(о) – 4 (Див. додаток 2).

Незважаючи на детальну регламентацію всіх етапів виборчого процесу, практична реалізація більшості положень Закону вказала як на наявність прогалин в законодавчому регулюванні виборчого процесу, так і на широке поле для вдосконалення існуючих положень.

На думку експертів громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив» в більшості випадків причиною зафіксованих порушень виборчого законодавства були не дефекти останнього, а правовий нігілізм, незнання закону та відсутність належного реагування з боку владних органів. Також слід визнати і нездатність більшості політичних партій які стали повноправними суб'єктами виборчого процесу, реалізувати окреслені законом функції (насамперед, участь у формуванні виборчих комісій, наявність спостерігачів і т.д.) [28, С.27].

Особливо потребують вдосконалення ті положення закону, які мають суттєвий вплив на виборчий процес, електоральну поведінку, результати виборів. До таких положень Закону можна віднести:

1) збільшення строків передвиборної кампанії. Це обумовлено цілим рядом об'єктивних причин: недостатній рівень підготовки членів виборчих комісій, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, обмеження права на оскарження рішень та ін.;

2) дозволити проводити агітацію від початку виборчої кампанії. Саме недостатність 50-денного терміну змушує суб'єктів виборчого процесу до порушень. З іншого

боку, збільшення строків передвиборної боротьби дасть змогу виборцям краще зорієнтуватись, а кандидатам і політичним партіям краще представити себе та власні позиції;

3) встановити законодавчі гарантії стосовно забезпечення доступу партій (блоків), кандидатів у народні депутати до ЗМІ, надання можливості вільно зустрічатись з виборцями тощо;

4) збільшити максимальний розмір витрат виборчого фонду суб'єктів виборчого процесу. Встановлення ж адміністративних обмежень стосовно нормативних витрат, які не можна пояснити економічними розрахунками призводить до зворотних результатів, а саме, тінізації фінансових відносин учасників виборчого процесу;

5) запровадити механізм забезпечення рівної участі представників партій та блоків у складі виборчих комісій;

6) удосконалення законодавчого визначення підстав для відмови у реєстрації та скасуванні рішень про реєстрацію кандидатів;

7) законодавчо закріпити статус та роль громадських організацій під час виборів народних депутатів.

Але, незважаючи на ряд недоліків, Закон «Про вибори народних депутатів України» від 31 жовтня 2002 р. забезпечив належну нормативно-правову основу для проведення виборів, що підтвердили як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці, які аналізували виборчий процес.

Новий виборчий закон, який вступив у силу з моменту підписання Президентом України 30 жовтня 2002 р., зберіг виборчу систему минулих парламентських виборів, де половина депутатського корпусу обирається в мажоритарних округах, а інша – за партійними списками. Таким чином, новий закон значною мірою зорієнтований на збереження існуючої в нинішньому парламенті розстановки політичних сил і консервації політичних відносин у державі.

Участь політичних партій у виборчому процесі.

Політичні партії є на сьогоднішній день головними суб'єктами виборчого процесу і їх участь у виборах обумовлена самою їхньою природою. Партія до тих пір лишається партією,

поки вона приймає участь у структуруванні голосів виборців, тобто приймає участь у формуванні парламенту. Можливо, саме тому М.Вебер називає їх «мешканцями будинку влади» [29, С.??].

Більшість функцій політичних партій також пов'язані з участю останніх у виборчому процесі:

- боротьба за позиції у виборчих органах влади;
- участь у політичному управлінні. Головна мета діяльності партій – вплив на управлінські рішення. Через своїх представників у законодавчій і виконавчій владі партії впливають на процес прийняття політичних рішень. Таким чином, політичні партії мають можливість на практиці виконувати свої передвиборчі обіцянки та програмні завдання;
- добір політичних лідерів і політичних еліт;
- представництво і узгодження різних соціальних інтересів;
- залучення громадян до участі в політиці;
- забезпечення конкуренції у боротьбі за політичну владу;
- формування та забезпечення легітимності політичної системи [30; 31, С.323–345; 32].

Розглядаючи участь політичних партій у виборчому процесі, слід коротко зупинитись на аналізі основних етапів становлення багатопартійності, аналізі впливовості політичних партій, способі їх утворення, характеристичні передвиборних програм, результатах попередніх виборів.

Специфіка участі політичних партій у виборчому процесі залежить від типу виборчої системи та національного законодавства про вибори. З 1998 р. політичні партії України стають повноправними суб'єктами виборчого процесу і їх участь у виборчому процесі регулюється Законами України «Про вибори народних депутатів України» [33], «Про вибори Президента України» [34], «Про політичні партії в Україні» [35].

Етапи становлення багатопартійності та основні характеристики політичних партій. Напередодні парламентських виборів 2002 р. в Україні було зареєстровано понад 150 політичних партій [36, С.2].

Офіційно правове оформлення багатопартійності в

Україні було започатковане в 1990 р. і стало можливим завдяки скасування 6 і 7 ст. Конституції СРСР, у яких закріплювалася однопартійна система. Першими легалізованими партіями в Україні стали: УРП (15.X.1990), УСДП (15.I.1991), НПУ (28.VII.1991), ПЗУ (24.IX.1991), ЛПУ (10.X.1991), СДПУ (I.XI.1991). Вітчизняними фахівцями запропоновано різні варіанти періодизації становлення багатопартійності в Україні [37, 38, 39, 40]. Різні підходи, перш за все, обумовлені тим, що пропонувались вони в різні роки. Але, незважаючи на розбіжність думок, можна констатувати загальну логіку партійного будівництва в Україні: від однопартійності – через «атомізовану» систему великої кількості партій – до реальної багатопартійності.

В роботі автором буде використана періодизація, запропонована експертами УЦЕПД ім.Разумкова [41, С.17]. Ними у становленні багатопартійності в Україні були виокремлені наступні етапи:

1. 1990–1991 рр. – створення перших альтернативних політичних партій на базі громадсько-політичних об'єднань некомуністичної орієнтації, неформальних суспільних рухів часів перебування.
2. 1992–1994 рр. – легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та іншої ідеології як основи політичної діяльності та партійних програм.
3. 1995–1998 рр. – перші розколи в партіях «брендового» типу (утворення ПСПУ, СДПУ(о)), започаткування та інтенсивний розвиток тенденції утворення партій адміністративним шляхом, а також партій – «політичних проєктів» фінансово-промислових груп та окремих осіб.
4. 1999–2001 рр. – розподіл політичного простору між найбільш впливовими партіями, продовження

розколу «брендових» партій.
Динаміка утворення політичних партій по роках в Україні є наступною.

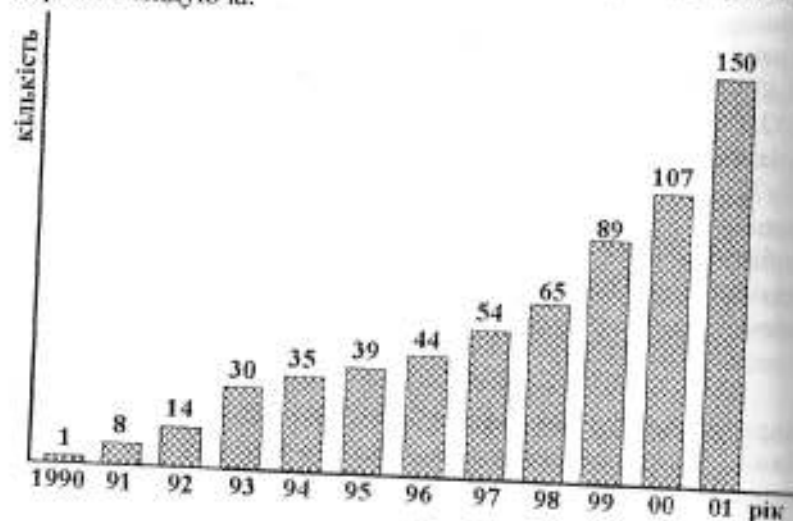

Рис. 1

З діаграми видно, що значна активізація реєстрації партій починається з 1997 р. Саме в цей час щороку відбуваються значні політичні події за участю політичних партій: 1998 р. – парламентські вибори, які проводились на змішаній основі; 1999 р. – президентські вибори, в яких була розширена участь партій; 2000 р. – всеукраїнський референдум; 2001 р. – підготовка до парламентських виборів 2002 р.

Одним із чинників, який сприяв масовому утворенню партій протягом 1992–2001 рр., було визначення Законом України «Про об'єднання громадян» процедури створення та функціонування партій [42, С.??]. Вимоги Закону не передбачали значних організаційних та фінансових витрат на створення партій і сталої повсякденної роботи партійних структур.

Важливим для дослідження участі партій у виборчому процесі є аналіз шляхів їх утворення. Відомий дослідник політичних партій М.Доверже вважав, що класичними є два шляхи утворення партій: а) партії парламентського походження утворюються навколо парламентських груп, згуртованих за

політичними уподобаннями та місцевих виборчих комітетів; б) партії зовнішнього походження створюються з уже існуючих суспільних організацій (профспілок, селянських спілок, релігійних об'єднань і т.д.) [43, С.122].

Таким чином, початковий процес формування партійної системи відбувається в Україні по трьох основних напрямках:

- 1) партії, які вийшли з лав Компартії України на основі різних платформ і тактичних угруповань;
- 2) партії антирадянського і антикомуністичного спрямування, зародження яких мало як власну, так і еміграційну природу походження;
- 3) партії, створені на основі опозиційних рухів в умовах перебудови [44, С.39].

Після парламентських виборів 1994 р. вплив ідеологічного чинника на створення партій або відчутно зменшується, або поєднується з іншими факторами. До основних факторів можна віднести: адміністративний, бізнесовий, особистісний. Адміністративне втручання здійснюється з метою захисту інтересів державно-політичної еліти (створення так званих «партій влади»). На парламентських виборах 1998 р. такою партією була Народно-демократична партія, а на виборах 2002 р. – блок «За єдину Україну». Інший напрям адміністративного втручання в партійне будівництво – недопущення формування та блокування впливових опозиційних партій. Наслідком такого втручання є «ослоування» партійних структур. Наприклад, поява Комуністичної партії України (оновленої), Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість», розколи в НРУ. При цьому влада вдало використовує політичні амбіції партійних лідерів.

Бізнесовий чинник пов'язаний з потребою великих і середніх бізнес-структур у легітимності і захисті їх економічних інтересів. Відповідним чином утворюються або привласнюються політичні партії, які захищають інтереси фінансово-промислових груп [45, С.78]. В Україні напередодні парламентських виборів 2002 р. експерти чітко виокремлювали наступні основні ФПГ: Донецька ФПГ (політична надбудова – Партія регіонів), Дніпропетровська ФПГ (політична надбудова –

Таблиця 2.
Класифікація політичних партій України
за способом їх утворення

Спосіб утворення	Проблемна кількість	Основні приклади
Ідеологічні партії	33	КПУ, СПУ, НРУ, СДПУ, ЛПУ, УРП «Собор»
Партії – бізнес-проекти, утворені або взяті під контроль ФПГ	13	«Демократичний союз», «Трудова Україна», СДПУ(о), ВО «Батьківщина»
Адміністративні партії, утворені за допомогою адміністративного ресурсу	7	НДП, АПУ, Партія регіонів, «Жінки за майбутнє України», НРУ(с), КПУ(о), ВО лівих «Справедливість»
Партії – «особисті проекти»	40	ВО «Єдина родина», Патріотична партія України і т.д.

Важливим для дослідження участі партій у парламентських виборах є аналіз їх впливовості у суспільстві. Останнім часом українськими фахівцями було запропоновано декілька варіантів аналізу впливовості політичних партій. Так експерти УЦЕПД ім.Разумкова вважають, що впливовість партій складається з суми наступних індикаторів: чисельність партії, організаційна структура, фінансові ресурси, інформаційні ресурси, вплив на Верховну Раду, вплив на Кабінет Міністрів, вплив на регіональному рівні [50, С.27].

Експерти Українського незалежного центру політичних досліджень рейтинг активності і впливовості партій виводять як суму наступних індикаторів: внутрішньопартійна активність, активність в ЗМІ, вплив на прийняття рішень, активність у Верховній Раді [51, С.21].

Використовуючи вищевказану методологію можна зробити аналіз впливовості політичних партій на

«Трудова Україна»), група «Г.Суркіс – В.Медведчук» (політична надбудова – СДПУ(о), група П.Порошенка (політична надбудова – партія «Солідарність»), група Ю.Тимошенко (політична надбудова – партія «Батьківщина») [46, С.6].

Результат дії особистісного чинника – це поява партій «особистих проектів».

Вплив «технічних факторів» (виборчі системи) на процес утворення партій, формування партійної системи називають іще «законами Доверже», які були сформувані М.Доверже в 1945 р. на конференції в університеті Бордо [47, С.21]. Більш детально сутність цих законів була викладена автором у книзі «Конституційне право і політичні інститути» (1955). Зміст їх можна передати наступним чином:

- 1) голосування більшістю в один тур приводить до двопартійної системи;
- 2) пропорційне представництво приводить до багатопартійної системи, до існування великої кількості незалежних партій;
- 3) голосування більшістю в два тури приводить до багатопартійної системи, направленої на формування коаліцій, тобто формування партій, які зв'язані одна з одною [48, С.43].

Отже, інтенсивність і способи створення партій в Україні залежать від характеру соціальних запитів та особливостей законодавства. Водночас, ідеологічний чинник створення партій останнім часом суттєво поступається за своїм впливом адміністративним, бізнесовим та суб'єктивним чинникам. Інтенсифікація цього процесу, «клонування» партій зумовлені переважно потребами легалізації, захисту та просування інтересів державно-політичної, бізнесової та партійно-політичної еліти.

Взявши спосіб утворення партій за критерій класифікації, експерти УЦЕПД ім.Разумкова пропонують наступну класифікацію політичних партій в Україні [49, С.25]:

загальнонаціональному рівні. Результати такого аналізу необхідні для дослідження регіональних особливостей електорального процесу.

Згідно інформаційного довідника «Політичні партії в Україні», підготовленого Центральною виборчою комісією, в усіх регіонах України мають легалізоване представництво лише 12 політичних партій (11% від загальної кількості): АПУ, ВО «Батьківщина», ВО «Громада», ДемПУ, КПУ, НДП, НРУ, «Демократичний Союз», «Соціал-демократичний Союз», СДПУ(о), СПУ (дані на 1 січня 2001 р., коли були зареєстровані 109 політичних партій) [52].

Протягом 2001 р. особливу активність в розбудові своїх структур проявили наступні партії: «Трудова Україна», Партія регіонів, Партія «Реформи і порядок», ВО «Жінки за майбутнє», УНР. Тому можна стверджувати, що на початок виборчої кампанії легалізовані осередки у всіх регіонах України мали біля 20 партій.

31 партія (28,5%) мають легалізовані осередки в більшості регіонів України, 48 (44%) – менш ніж у половині регіонів. Зовсім не мають легалізованих регіональних осередків 18 (16,5%) політичних партій: Партія «Нова генерація України», Партія радикального прориву, «Русь єдина», Партія інтелігенції України, Комуністична партія (трудящих) та ряд інших.

Якщо врахувати, що на 1 січня 2001 р. в Україні налічувалось 785 районів, міст державного і обласного значення, районів у містах [53, С.29], то найбільшу кількість осередків мають СДПУ(о) – 767, «ДемСоюз» – 714, «Батьківщина» – 594, КПУ – 594, «Громада» – 589, СПУ – 563, НДП – 506 [54, С.18].

Про нерозвинутість організаційних структур політичних партій свідчать і результати опитувань, коли більшість респондентів відповідають, що не чули про діяльність місцевих осередків будь-яких партій.

Переважає більшість провідних політичних партій активно вдаються до створення проміжних структур: молодіжних, жіночих та інших громадських організацій, що діють під егідою партії. З формально-правової точки зору ці організації не є структурними підрозділами партій. Водночас,

наявність таких структур, по-перше, є засобом формування партійного кадрового резерву, по-друге, дозволяє партії більш ефективно формувати та більш широко демонструвати свою позицію у тих чи інших сферах; по-третє, залучати додаткові ресурси при проведенні виборчих кампаній чи масових акцій. Наприклад, під егідою НДП створені жіноча Народно-демократична спілка «Дія», Народно-демократична Ліга молоді; Партії регіонів – Спілка молоді регіонів України; СДПУ(о) – «Українська соціал-демократична молодь».

Якщо дані про наявність легалізованих осередків є точними, то встановити реальну чисельність партій досить складно. Проблема полягає в тому, що джерелом даних про чисельний склад партій є самі партії. При цьому, вони, по-перше, не завжди мають фіксоване членство та відпрацьовані механізми партійного обліку; по-друге, партії зацікавлені в завищенні власної чисельності в пропагандистських цілях. Тому незалежні дані про чисельність партій мають скоріше оціночний характер. За даними УЦНПД чисельність політичних партій – головних суб'єктів виборчого процесу є приблизно такою: ПР – 352 тис. чол., СДПУ(о) – 250 тис., «Батьківщина» – 140 тис., КПУ – 130 тис., НДП – 105 тис., «Демократичний Союз» – 63 тис., СПУ – 50 тис., ПЗУ – 50 тис., УНР – 46 тис., «Реформи і порядок» – 38 тис., НРУ – 20 тис., «Трудова Україна» – 10 тис., «Яблуко» – 2 тис. [55, С.23].

Водночас, за різними підрахунками, членами українських політичних партій є приблизно 2 млн. осіб. Це 4–5% дорослого населення країни. Частка українців, які є членами партій не відрізняється від аналогічного показника в деяких країнах із міцними і довголітніми традиціями: Нідерланди – 2,8%, Великобританія – 3,3%, Німеччина – 4,2% [56, С.339]. В майбутньому це не може бути аргументом проти введення чистої пропорційної системи виборів до ВР України.

Політичні партії підтримують не тільки їхні члени. Іншим важливим критерієм впливу партій у суспільстві є показник партійної ідентифікації. Він відображає частку виборців (за даними соціологічних опитувань), які ідентифікують, ототожнюють себе з тією чи іншою політичною партією. Загальний показник партійної ідентифікації в

розвинутих демократичних країнах є досить високим: Великобританія – 90%, США – 74%, Норвегія – 66% [57, С.340]. В Україні такий показник значно нижчий. За даними дослідження «Соціо-поліс» частка прихильників конкретних політичних партій в Україні складала в березні 1998 р. (під час виборів) – 65% (35% не були прихильниками будь-якої політичних партій), у квітні 1999 р. співвідношення цих показників складало відповідно 42% і 51% [58, С.108]. Це засвідчує низький рівень довіри громадян до політичних партій.

Для виявлення партійно-політичної неусталеності поведінки електорату застосовується так званий «індекс Педерсена» (Р), який розраховується шляхом складання всіх змін у голосуванні виборців за кожну з партій чи її кандидатів у процентах і поділу отриманої суми на два [59, С.108]. Індекс Педерсена для українських партій підрахував український фахівець Вишняк О. після парламентських виборів 1998 р. [60, С.182]. Для України Р=22,64. Це непоганий показник, який свідчить про усталеність вибору громадянами політичних партій.

Важливою складовою діяльності політичних партій є їх інформаційні і фінансові можливості.

В 1994 р. журнал «Політична думка» (1994, №4) повідомляв, що пройшли перереєстрацію 80 партійних видань. Загальнонаціональних партійних видань на початку 1994 р. налічувалось дев'ять – «Товариш», «Вибір» (СПУ), «Комуніст» (КПУ). По одному виданню мали ЛПУ, ГКУ, ДемПУ, УРП, КУН [61, С.232].

За даними Книжкової палати України, станом на початок 2001 р. загалом виходило 2667 назв газет, з них партійних видань – 349 (13%). Загальний річний тираж 252, 5 млн. примірників, що становить 7,2% від загальної кількості. В порівнянні з 1994 р. кількість партійних видань зросла майже вчетверо, але цифри все-таки засвідчують про не досить високу інформаційну активність українських партій у частині друкованих ЗМІ.

Партійні ЗМІ, за невеликим винятком, мають характер «бойових листків», тобто за своїм змістом не є привабливими для широкого загалу. З партійних видань лише «Наша газета +»

(СДПУ(о) та «Товариш» (СПУ) мають тиражі, що перевищують декларовану чисельність членів партій (відповідно, 516424 та 105410 примірників).

Останнім часом спостерігається тенденція використання партіями мережі Internet – практично всі найбільш впливові партії створили свої web-сайти. Зважаючи на низьку загальну чисельність користувачів мережі в Україні (близько 2% населення), розвиток цього інформаційного ресурсу партій може бути визначений лише як орієнтований на далеку перспективу.

Пріоритетну роль в інформаційному ресурсі партій відіграють можливості їх впливу на загальнонаціональні електронні ЗМІ. Аналіз того, які телеканали з якими співпрацюють партіями зроблений Інститутом політики М.Томенка. Згідно їх інформаційно-аналітичного огляду СДПУ(о) має вплив на телеканали «Т+Т», «1+1», «Альтернатива», «Інтер», «Право»; «Трудова Україна» має вплив на телеканали «СТV», «СТБ», «Ера»; «Демсоюз» на «1+1», «Гравіс»; ПЗУ – «Золоті ворота»; НДП – програми на «УТ-1»; «Батьківщина» – «ЮТАР»; «Єдність» – «Київ» [62, С.14-17].

Приблизно таку ж інформацію можна отримати із статті Бондаренка К. «Владоможці, або хто здійснює владу в Україні» [63, С.74-82].

Важливим для вивчення діяльності політичних партій є аналіз фінансових ресурсів. Порядок фінансування політичних партій визначається статтею із Закону України «Про політичні партії в Україні» [64, С.6], а його особливості в період виборчих кампаній – Законом України «Про вибори народних депутатів України» [65, С.119-138]. Зокрема, не допускається фінансування політичних партій: 1) органами державної влади та органами місцевого самоврядування, крім випадків визначених законом; 2) іноземними державами та їх громадянами; 3) благодійними та релігійними організаціями; 4) анонімними особами; 5) іншими політичними партіями, які не входять до виборчого блоку.

За експертними оцінками найбільші фінансові ресурси мають (подано в порядку зменшення): «Трудова Україна», СДПУ(о), Партія регіонів, «Демократичний Союз»,

«Батьківщина», НДП, ПЗУ, КПУ, ПРП, СПУ, УНР, НРУ, СелПУ, ПСПУ [66, С.10-14].

Вплив політичних партій на Верховну Раду можна проілюструвати на основі фракційності українського парламенту III та IV скликання. Особливості структурування Верховної Ради за результатами виборів (квітень 1994 р.) та напередодні нових виборів 1998 р. можна простежити на основі наступної таблиці:

Таблиця 3.

Структура Верховної Ради України III скликання на початку та в кінці її конституційних повноважень

Фракції та депутатські групи	Гравесн. 1994*	Жовтень 1997**
Фракція Комуністичної партії	89	76
Фракція Народного руху України	29	25
Група «Аграріо»	47	25
Фракція Соціалістичної партії	28	-
Група «Центр»	33	-
Група «Реформи»	36	31
Група «Державність»	30	-
Група «Єдність»	31	33
Фракція СПУ-СелПУ	-	35
Група «Конституційний центр»	-	53
Група «Соціально-ринковий вибір»	-	24
Міжрегіональна депутатська група	38	34
Група «Незалежні»	-	23
Група «Відолження і розвиток АПК»	-	21
Позафракційні	21	34
Всього депутатів	336	414

Партійність депутатів на 1 грудня 1994 р. була наступною: КПУ – 91, НРУ – 22, СелПУ – 21, СПУ – 14, УРП – 11, КУН – 5, ППУ – 5, ПДВУ – 4, УНА – 3, ДемПУ – 3, СДПУ – 2, ГКУ – 2, ХДПУ – 2, УКРП – 1, ПЕВК – 1. Всього партійних – 187, позапартійних – 218 [67, С.74].

Під час президентських виборів 1994 року з 7 зареєстрованих кандидатів тільки один представляв політичну партію – О.Мороз (СПУ).

У виборах до Верховної Ради 1998 р. політичні партії виступали як окремі суб'єкти виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирались за партійними списками. У ЦВК було

зареєстровано 21 партію і 9 виборчих блоків (19 партій), які приймуть участь у виборах. Отже, 40 партій прийняли рішення брати участь у виборах. Загальні характерні ознаки виборчої кампанії в багатомандатному окрузі були наступні:

- участь великої кількості партій, що привело до значного розсіювання голосів виборців;
- прогнозована перемога «лівих» партій;
- схожість партійних програм і лозунгів ускладнювала вибір виборців;
- участь у виборах партії влади (нею стала НДП);
- активне використання політичними партіями ЗМІ для проведення агітації;

- ряд партій були утворені наспіх перед виборами, а отже мали суто регіональний вплив.

За результатами голосування в 1998 р. 4% виборчий бар'єр подолали 7 партій і виборчий блок СПУ/СелПУ, які і розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), СПУ/СелПУ – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) [68, С.581]. Виборча квота становила 77 695. Додавши до 225 мандатів ще 79, які були отримані кандидатами від партій в одномандатних округах, партії так і не змогли забезпечити чіткого структурування Верховної Ради. Значна кількість – 118 місць дісталась позапартійним депутатам. Впродовж діяльності ВР спостерігались постійні масштабні зміни у переліку та розмірах депутатських фракцій та груп. З фракцій припинили своє існування («Громада», ПСПУ СелПУ), натомість були утворені 7 нових фракцій партіями, що не досягли успіху на виборах, або ж виникли вже після них («Трудова Україна», «Яблуко», ПРП, «Батьківщина», «Солідарність», «Демократичний Союз», «Регіони України», «Єдність»), 46 депутатів не ввійшли до жодної з фракцій.

Таблиця 4
**Структура Верховної Ради України IV скликання
 на початку та в кінці її конституційних повноважень.**

№ п/п	Фракції та групи	Обрано 29.03. 1998	Станом на 15.03. 2002
1	2	3	4
1.	Фракція Комуністичної партії України (12.05.1998)	111	113
2.	Фракція Народно-демократичної партії (12.05.1998)	25	14
3.	Фракція Соціал-демократичної партії України (об'єднаної)	20	32
4.	Фракція Партії зелених України (12.05.1998)	20	16
5.	Фракція «Громада» (12.05.1998)	24	-
6.	Фракція Прогресивної соціалістичної партії України (12.05.1998)	18	-
7.	Не входить до складу фракцій	118	46
8.	Фракція Народного руху України (12.05.1998)	47	14
9.	Фракція Українського народного руху (02.03.1999)	35	23
10.	Фракція Соціалістичної партії України (12.05.1998)	4	17
11.	Фракція Селянської партії України (01.10.1998)	-	-
12.	Фракція партії «Реформи і порядок» - «Реформи-Конгрес» (22.12.1998)	-	15
13.	Група «Відродження регіонів» (19.02.1999)	-	-
14.	Фракція партії «Батьківщина» (04.03.1999)	-	24
15.	Група «Трудова Україна» (20.04.1999)	-	38
16.	Група «Солідарність» (29.02.2000)	-	20
17.	Фракція партії «Яблуко» (15.09.2000)	-	13
18.	Група «Регіони України» (21.03.2001)	-	23
19.	Фракція партії «Демократичний союз» (06.04.2001)	-	15
20.	Свобода (28.11.2001)	-	21

На відміну від Верховної Ради III скликання, де переважали депутатські групи, в новообраному парламенті (1998 р.) була надана перевага партійно-фракційній формі

об'єднання депутатів. В результаті в його складі на першій сесії були сформовані 9 фракцій, кожна з яких носила назву відповідної партії чи блоку партій, і одна група під назвою «Незалежні» [69, С.9-10].

Відігравали свою роль у впливовості тієї чи іншої партії в парламенті президентські вибори 1999 р. З 13 кандидатів, які взяли участь у виборах, 11 були представниками політичних партій. Лідери політичних партій, які брали участь у президентських виборах, отримали в першому турі 49,63% голосів виборців [70, С.286]. Після перемоги Л.Кучми на перший план вийшли партії СДПУ(о) та «Демократичний Союз», які активно підтримували Л.Кучму на виборах.

Після президентських виборів, у січні 2000 року за активної участі новоутворених депутатських об'єднань, у ВР України була сформована парламентська більшість із 237 депутатів, членів 11-ти фракцій та груп: СДПУ(о), «Трудова Україна», Партія зелених, «Батьківщина», «Відродження регіонів», «Громади», НДП, обох рухів, «Реформи-Конгрес», Незалежних. Існувала більшість всього три місяці, з січня по квітень, але це було вперше за 10 років існування українського парламентаризму. Утворенню більшості у ВР заважає ряд причин, серед яких головними є:

- 1) механізм обрання і структурування парламенту безпосередньо не орієнтований на створення більшості;
- 2) існують лише фрагменти взаємодії між урядом і парламентом, а цілий ряд питань цієї взаємодії неурегульовані.

Наприклад, депутати і фракції, які голосували за програму уряду, не несуть відповідальності (юридично оформленої) за її реалізацію. Відповідним є і їх відношення до законодавчого забезпечення виконання цієї програми. Не існує правових і політичних передумов участі партій у формуванні Уряду й інших органів виконавчої влади й місцевого самоврядування.

За даними експертного опитування, найбільший вплив на прийняття рішень у Верховній Раді мають КПУ, «Трудова Україна», СДПУ(о), «Демократичний Союз», Партія регіонів, СПУ, «Батьківщина». Найменший вплив мають партії, які втратили свої фракції [71].

Особливості організації державної влади в Україні зумовлюють низький вплив політичних партій на формування та реалізацію державної політики. За відсутності конституційного механізму, цей вплив реалізується, як правило, за принципом індивідуальних та колективних домовленостей між партіями, парламентськими фракціями та Президентом України, який здійснює кадрові призначення. В складі Кабінету Міністрів, який очолює голова Партії промисловців і підприємців України А.Кінах, з 21 члена Уряду членами партій є 9 урядовців. У Кабінеті Міністрів представлені 6 партій: ПППУ, СДПУ(о) та АПУ мають по два представники, Партія регіонів, ПЗУ та НДП по одному. Найбільш суттєвий вплив на рішення Кабінету Міністрів України мають ті партії, які тісно співпрацюють з владою (НДП, Партія регіонів) або представляють інтереси ФПП («Трудова Україна», СДПУ(о) «Демократичний Союз»).

Участь політичних партій у діяльності органів місцевого самоврядування обмежена недосконалою законодавчою базою, насамперед, закону про вибори органів місцевої влади. З майже 300 тис. депутатів місцевих рад лише 17537 (7,6%) є партійними. Найбільше представництво має КПУ (6675 депутатів або 2,9%), АПУ (3403 депутати або 1,8%), ПРУ (1969 депутатів або 0,86%), «Громада» (1402 депутати або 0,61%), НДП (1366 депутатів або 0,6%) [72, С.131].

Беручи до уваги критерії впливовості партій, експерти УЦЕПД віднесли до найбільш впливових партій наступні: СДПУ(о), НДП, Партію регіонів, «Демократичний Союз». Результати їх експертних оцінок подані у вигляді наступної таблиці (див. таблицю 5).

За оцінками експертів УЦЕПД найбільший рейтинг до початку виборчого процесу 2000 р. мали наступні партії: КПУ, СДПУ(о), «Трудова Україна», СПУ, «Демократичний Союз», ПРП, НДП, ПРУ, «Батьківщина», УНР, ПРУ, «Яблуко», ПЗУ [73, С.23].

Таблиця 5.

Рейтинг впливовості та ресурси політичних партій

Назва партії	Чисельність партії	Організаційна структура	Фінансові ресурси	Інформаційні ресурси	Вплив на ВР	Вплив на Кабмін	Вплив на регіональному рівні
СДПУ(о)	+	+	+	+	+	+	+
НДП	+	+	+	+	+	+	+
ПР	+		+	+	+	+	+
ДС		+	+	+	+	+	+
КПУ	+	+			+	+	+
ТУ			+	+	+	+	+
Батьківщина		+	+				
СПУ		+			+		
АПУ	+		+				

Аналіз підсумків парламентських виборів 2002 р. в Україні.

Розташування партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2002 р. Важливою характеристикою парламентських виборів 2002 р., з чим погоджується більшість відомих українських політиків та фахівців, є те, що їх результати будуть мати суттєвий вплив на результат президентських виборів 2004 р. [74, С.41; 75, С.9]. Найвірогідніші лідери майбутньої президентської кампанії розглядають парламентські вибори 2002 р. як підготовчий етап, перевірку сил і можливість зайняття найвигідніших позицій перед виборами Президента України. Тому вибори 2002 р. будуть проходити в умовах, коли виконавча влада, Адміністрація Президента будуть робити все для того, щоб опозиційні сили отримали якомога менше місць в парламенті. Адміністративний ресурс та новітні політтехнології – це ті

важелі, якими влада буде впливати на перебіг і результати виборів.

Адміністративний ресурс можна визначити як вплив посадових осіб з використанням владних повноважень на перебіг, результати та інші складові виборчого процесу з метою збереження влади. Дія адміністративного ресурсу розпочинається з розробки законодавства про вибори і закінчується впливом на результат виборів та розташуванням політичних сил у парламенті [76, С.172; 77, С.33-57]. Отже, суб'єктами застосування адміністративного ресурсу є особи, які здійснюють функції державної влади, місцевого самоврядування або наділені адміністративно-розпорядчими повноваженнями. Об'єктом застосування адміністративного ресурсу у виборчому процесі є волевиявлення виборців, політичний вибір громадян України.

Український політолог Д.Видрін умовно розділяє адмінресурс на три складові: а) прямий адмінресурс, який складає 10% загальної потужності (вulgарне втручання у виборчий процес); б) скритий адмінресурс, який становить не більше 5% загальної потужності (вulgарне маніпулювання результатами голосування); в) опосередкований адмінресурс, який має більше 80% загальної потужності (бюджетне фінансування виборчих проектів, нарізка виборчих округів, вплив на ЗМІ тощо) [78, С.3]. Якщо дію прямого та скритого адміністративного ресурсу можна нейтралізувати досить просто, то зробити це з опосередкованим адмінресурсом в українському суспільстві практично неможливо. Інший важкий вплив на перебіг виборчої кампанії – застосування виборчих технологій. У 2001 р. відкрито заявили про свою співпрацю з політичними партіями ряд відомих PR-агентств Росії: Фонд ефективної політики Г.Павловського буде працювати з СДПУ(о), Школа культурної політики П.Щедровицького працює з виборчими блоками «За СдУ» та Командою озимого покоління, «Група Островського» також співпрацює з блоком «За СдУ», консультувати «ТУ» будуть французи з команди Ж.Сегана, іміджмейкера президентів Міттерана і Квасневського, консалтінгова група «Імідж-контакт» буде працювати з Партією регіонів, PR-агентство «Нікколо М» – з партією «Яблуко» [79,

С.3; 80, С.8].

При проведенні виборів 2002 р. використовувались наступні технології:

1) клон[Ля] [Я. Ідея клонування використовувалась вже на виборах 1998 р. На противагу СПУ (О.Мороза) була утворена ПСПУ (Н.Вітренко), методом розколу були утворені декілька ліберальних та «зелених» партій і т.д. Була використана ця ідея і в ході виборчої кампанії 2002 р. як по відношенню до політичних партій, так і по відношенню до кандидатів-мажоритарників. Ціль такого методу – заплутати виборців схожістю імен і назв, розсіяти голоси, дискредитувати лідерів виборчих перегонів;

2) партії трастового типу. Сутність технології – продаж місць в партійних списках. Такі партії не ставлять за мету перемогти на виборах. Ті ж, хто їх створює присвоює зібрані гроші, заробляючи таким чином на виборах;

3) акцентування уваги не на передвиборні платформи партій (блоків) або кандидатів, а на їх іміджі. Вже на парламентських виборах 1998 р. було відмічено, що пересічний виборець ставав мішенню агітаційних атак близько 70 суб'єктів виборчих змагань різного рівня [81, С.55]. Імідж є таким же достатнім і вагомим фактором політичного (виборчого процесу), як і окрема політична течія чи партія. Достатньо згадати Шарля де Голля та Маргарет Тетчер, які стали уособленням цілих політичних течій на тривалий час. По-друге, в контексті передвиборної агітації імідж набуває ваги символічного послання блоку, партії чи окремого кандидата до виборців, які мало цікавляться глибинними питаннями політичного життя та деталями передвиборчих програм. По-третє, за умов символізації політичної інтеракції доцільність використання політичного іміджу зумовлена необхідністю швидкого і ефективного виходу політичного актора на політичний ринок, контрастнішого його позиціонування на цьому ринку [82, С.44];

4) іменні блоки. Сутність технології полягає в назві блоків іменами відомих політичних лідерів. Це допомагає виборцю вирізнити їх з цілого ряду нових передвиборчих блоків. Зокрема, до назви виборчого блоку «Наша Україна» було додане ім'я В.Ющенка, були утворені виборчі блоки

Н.Вітренко, Ю.Тимошенко;

5) зняття з реєстрації за недостовірні дані в декларації про доходи.

Напередодні виборів в Україні було зареєстровано понад 150 політичних партій. Суб'єктами виборчого процесу стали 20 політичних партій та 13 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії [83, С.2]. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії. Список партій та виборчих блоків поданий у додатку 3.

Важливою особливістю виборчої кампанії 2002 р. стало те, що значна частина політичних сил для ефективної участі у виборчій кампанії внутрішньо структурується вже не в рамках окремих політичних партій. Політики перейшли до формування міжпартійних блоків і укрупнення політичних партій. Є всі підстави стверджувати, що на процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави. Наприклад, блоки В.Ющенка і Ю.Тимошенко не змогли об'єднатись саме через різне ставлення до Президента України. Під час блокування політичних сил відчутним був також адміністративний ресурс – насамперед за його допомогою був створений блок «За єдину Україну».

Політична конфігурація основних політичних сил напередодні виборчої кампанії 2002 р. є наступною:

Ліві: КПУ, Блок Н.Вітренко, СелПУ, СПУ;

Центр: СДПУ(о), блок «За єдину Україну», блок «Єдність», блок ДемПУ – «ДемСоюз», «Жінки за майбутнє», ПЗУ№

Праві: блок В.Ющенка «Наша Україна», Блок Ю.Тимошенко, блок «Команда озимого покоління».

Найбільш потужними партійними об'єднаннями стали виборчі блоки В.Ющенка «Наша Україна», «За єдину Україну», Ю.Тимошенко.

Блок «Наша Україна» був утворений в січні 2001 р. на базі політичних партій: «Вперед Україно» (В.Мусіяка), КУН (Я.Стецько), ЛПУ (В.Щербань), Молодіжна партія України (Ю.Павленко), НРУ (Г.Удовенко), УНР (Ю.Костенко), Республіканська християнська партія (М.Покровський),

«Реформи і порядок» (В.Пинзеник), «Солідарність» (П.Порошенко), ХНС (В.Стретович). Партнерами «Нашої України» виступили ще 6 політичних партій: Партія соціального захисту (М.Чечель), ПЗВ (Ю.Кармазін), «Нова політика» (О.Пуххал), Соціал-демократична партія молоді (Р.Черненко), «Нова генерація» (Ю.Мірошніченко), Український союз праці «Орій» (В.Негода) та 118 громадських організацій. Статус блокуують отримали: НРУ, УНР, ПРП та «Солідарність» [84, С.4-5].

Блок «За єдину Україну» був утворений 5 провладними партіями: Партія «Трудова Україна» (С.Тигінко), Партія регіонів (М.Азаров), НДП (В.Пустовойтенко), АПУ (М.Гладій), Партія промисловців і підприємців (А.Кінах) [85, С.3-4].

Третім потужним блоком став блок Ю.Тимошенко, який був утворений 22 грудня 4 партіями: «Собор», «Батьківщина», УРП та УСДП. До утворення блоку УКРП об'єдналась з «Батьківщиною» [86, С.3-4].

Крім вищевказаних блоків шанс подолати 4% бар'єр голосів виборців мали наступні суб'єкти виборчого процесу: КПУ, ПЗУ, «Жінки за майбутнє», СДПУ(о), СПУ, блок Н.Вітренко, блок «Команда озимого покоління».

Таким чином, реальними суб'єктами виборчого процесу можна було вважати не більше 10 політичних партій і виборчих блоків. Призначення ж 23 інших політичних партій і виборчих блоків було дещо іншим. Одні були створені, або ж приймали участь у виборах з метою розсіювання голосів виборців, інші робили спробу розкрутки нового партійного бренду, треті були суб'єктами «страсового» типу, утвореними для того, щоб заробити на виборах гроші.

Боротьба між партіями та блоками як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях є одночасно і конкуренцією між ідеологічними доктринами та програмами дій, що вони їх пропонують.

Принципове значення у цій дискусії займає передвиборча програма. За задумом перевиборна програма партії чи блоку має на меті зафіксувати світоглядні цінності кожного суб'єкта виборчого процесу, а також представити програму дій у наступному парламенті на період 2002-2006 рр.

Український дослідник Оксак О. пропонує інструментарій, яким можна користуватись для формалізації основних програмних положень політичних партій. Він пропонує схему аналізу, яка розроблена ним з урахуванням системи індикаторів, вперше запропонованих Д.Клінгеманном, Р.Хоффенбертом, Я.Бургом [87, С.14]. Система індикаторів О.Оксака дозволяє враховувати специфіку трансформацій у посткомуністичних країнах і включає: зовнішню політику, економіку, добробут та якість життя тощо [88, С.14-16].

Огляд передвиборчих програм засвідчує суттєву еволюцію цього головного виборчого документа у порівнянні з виборами 1998 р. Абсолютна більшість нинішніх програм виразно соціально-економічні документи, де ключовими є вимоги піднесення економіки, створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати та пенсії, гарантоване забезпечення безоплатної охорони здоров'я та освіти. Ця соціальність передвиборчих програм підкреслена головними гаслами, що винесені у заголовки чи підназви цих документів. Найчастіше зустрічаються поняття «добробут», «соціальний захист», «справедливість» і «порядок». У той же час, головними ознаками нинішнього стану української держави абсолютна більшість програмних документів визначає корумпованість влади та бідність громадян.

Конкретні характеристики передвиборчих обіцянок фактично зникли з програмних документів у порівнянні з 1998 р. Жоден із впливових виборчих блоків партій не задекларував цифрових показників своїх програм.

Але популістські гасла все ж залишились. Вони пригаманні менш знаним і впливовим партіям та блокам. Партія «Нова сила» заявляє, що Україна має стати 120-мільйонною державою за кількістю населення. «Російський блок» обіцяє здешевлення енергоносіїв у 2,5 рази. Найбільший прожитковий мінімум збирається забезпечити Партія реабілітації тяжкохворих України – 900 дол. США на місяць і т.д. [89, С.10].

Слід відмітити, що ідеологічні проблеми у передвиборчих програмах відійшли на друге місце, а питання стратегії розвитку практично не дебатуються. Деякі політичні сили достатньо чітко формулюють своєю метою зміну

нинішнього конституційного та державного устрою країни. Так, головною метою Комуністичної партії робітників і селян визначена «зміна суспільного ладу, соціалістична революція» для «відродження влади Рад як форми диктатури трудящих» [90, С.9].

Відбулася суттєва еволюція у програмі КПУ. КПУ в 1998 р. відстоювала систему радянської влади – «владу трудящих і для трудящих» та необхідність створення «нової добровільної спільноти – союзу рівноправних братніх народів». На парламентських виборах 2002 р. комуністи прагнуть «перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку» та створити «рівноправний союз братерських держав Росії, Білорусії, України».

На основі аналізу передвиборчих програм політичних партій та виборчих блоків [91], аналітичних оглядів вітчизняних фахівців [92, 93, 94, 95] можна зробити порівняльну таблицю програмних документів основних 10 суб'єктів виборчого процесу (Див. додаток 4).

Загалом, передвиборчі програми поки що не стали предметом серйозної суспільно-політичної дискусії і залишаються, скоріше, необхідним атрибутом виборчої кампанії і джерелом досліджень науковців і експертів. Виборці, як і на виборах 1998 р. майбутнє пов'язують не з політичною партією і її програмою, а з особистістю, яка очолює партію чи блок.

Суттєвою характеристикою виборчої кампанії 2002 р. є поділ політичних партій на ті, які підтримують Президента і на ті, які є опозиційними до Президента. В свою чергу це була і основна лінія розколу серед українського електорату при виборі політичної партії у бюлетені для голосування. І якщо опозиція в 1998 р. була представлена лівими силами, то напередодні парламентських виборів 2002 р. опозиція представлена політичними партіями, громадськими та профспілковими організаціями, що охоплюють більшу частину політичного спектру: від крайніх правих до лівих. При цьому системна опозиція поділяє основні цінності, принципи, структуру та цілі існуючої політичної системи, але заперечує методи здійснення політики; позасистемна – протистоїть основним принципам існуючої політичної системи, виступає за радикальну зміну

політичного режиму.

Системна опозиція представлена в Україні:

1) Права опозиція (поміркована) – НРУ, УНР, ПРП, ряд інших партій, які увійшли до блоку В.Ющенка «Наша Україна».

2) Центристська (радикальна) – Блок Ю.Тимошенко, реорганізований з Форуму національного порядку. До блоку, крім партій, входять громадське об'єднання «Україна без Кучми» та Конфедерація незалежних профспілок України (140 тис. чол.).

3) Лівоцентристська опозиція (радикальна) об'єднується навколо СПУ (О.Мороз).

Позасистемна опозиція представлена наступними партіями: КПУ (П.Симоненко, фракція в парламенті 113 чол.), ПСПУ (представлена в парламенті), СелПУ (представлена в парламенті). Позасистемна опозиція має сталий, але кількісно обмежений електорат. Головне завдання на виборах – зробити все для того, щоб не втратити свій електорат.

Отже, боротьба на виборах 2002 р. буде розгортатись між опозиційними і пропрезидентськими партіями, інші партії суттєвого впливу на електоральний процес мати не будуть.

Аналіз результатів парламентських виборів і майбутній політичний розвиток України.

Виборча кампанія 2002 р. була зрозумілою для звичайного виборця, оскільки вона відбувалась за тією ж самою виборчою системою, що й в 1998 р. Зрозумілими були настрої громадян і для тих, хто вивчає громадську думку. Цілий ряд соціологічних центрів в ході виборчої кампанії фіксували практично однакові рейтинги політичних партій і блоків [96, С.2; 97, С.4; 98, С.12].

Останній прогноз результатів виборів, який, наприклад, був зроблений експертами УЦЕПД ім.Разумкова є наступний [99, С.2]:

- а) гарантовано проходять до парламенту
1. Блок В.Ющенка «Наша Україна» – 27-28%;
 2. КПУ – 18-19%;
 3. СДПУ(о) – 9-10%;

4. Блок «За єдину Україну» – 7-8%;

5. Блок Ю.Тимошенко – 6-7%;

6. «Жінки за майбутнє» – 5-6%;

7. ПЗУ – 4-5%;

б) вірогідне проходження до парламенту:

8. Блок Н.Вітренко – 3-4%;

9. СПУ – 3-4%.

Результати голосування по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу подані автором в додатку 4. Кількість голосів, поданих за партії, які отримали 4 та більше відсотків голосів виборців 19 млн. 626668 (75,75%). Це значно більше ніж у 1998 р. (65,79%). Це свідчить про те, що у порівнянні з минулими виборами громадяни України стали більш компетентними: вони акуратніше заповнювали бюлетені; чітко розрізняли політичних двійників (КПУ(о) – 1,4% голосів, блок «Народний рух України» – 0,15%, Всеукраїнська партія трудящих на чолі з О.Морозом – 0,34%); відмовили у мандатах аполітичним партіям – ПЗУ (1,29%), «Жінки за майбутнє» (2,11%), Українська морська партія (0,11%); «фальшиво-опозиційним» партіям – «Яблуко» (1,15%), «Блок Н.Вітренко» (3,22%); політичним проектам, створеним спеціально для виборів – блок «Єдність» (1,01%), блок «Проти всіх» – 0,11% і т.д.

Виборча квота становила 87229 отриманих голосів, коефіцієнт перерозподілу 1,3201. За формулою перерахунку голосів виборців у депутатські мандати Т.Хейра блок «Наша Україна» отримав 70 мандатів, КПУ – 59, блок «За єдину Україну» – 35, блок Ю.Тимошенко – 22, СПУ – 20, СДПУ – 19.

Якби парламентські вибори відбувались в Україні за чисто пропорційною виборчою системою, то за збігання коефіцієнта перерозподілу виборча квота на 1 мандат становила б 43615 отриманих голосів виборців, а склад парламенту виглядав би наступним чином [100, С.10]:

Розподіл місць у ВР України
за умови пропорційної виборчої системи

Таблиця 6

№ п/п	Партії та виборчі блоки	Кількість голосів	Імовірна кількість мандатів
1.	«Наша Україна»	6 108 088	140
2.	КПУ	5 178 074	119
3.	«За єдину Україну»	3 051 056	70
4.	Блок Ю.Тимошенко	1 882 087	43
5.	СПУ	1 780 632	41
6.	СДРУ(о)	1 626 721	37

Таким чином, Блок В.Ющенка «Наша Україна», Блок Ю.Тимошенко та СПУ О.Мороза отримали б майже половину депутатських мандатів – 224, а разом з комуністами – 343. На момент обрання парламенту ця кількість становила – 227 депутатів.

В мажоритарній частині виборів кандидати від політичних партій і виборчих блоків склали значно більшу конкуренцію безпартійним кандидатам, ніж на виборах 1998 р. Причому, навіть декларуючи в округах свою безпартійність і політичну незаангажованість, значна частина обраних депутатів-мажоритарників вже в стінах парламенту приєднались до фракції пропрезидентського блоку «За єдину Україну». Саме така тенденція виявилась і на минулих виборах, коли багато депутатів-бізнесменів одразу ж записалися до фракції «партії влади» НДП.

Місцева та регіональна влада змушена була підтримувати пропрезидентськи налаштованих кандидатів з умовою, що вони, будучи обраними, доповнять лави фракції блоку «За єдину Україну». До того ж, навіть кістяк фракції «Трудової України» і Партії регіонів у минулому складі парламенту становили депутати-мажоритарники з переважними шансами на повторну перемогу.

Мотивація голосування в багатьох мажоритарних округах залишалась суттєво іншою, ніж за партії та виборчі блоки. Зокрема, це стосується ідеологічної мотиваційної складової. У багатьох регіонах виборці не вбачали необхідності одночасної підтримки і списку виборців і кандидатів-мажоритарників, висунутих партіями чи блоками [101, 102].

Ідеологічно найпопулярнішими в цьому плані виявилися виборці Західної України та Києва, які голосували за список і кандидатів в округах від блоку «Наша Україна», а також Донецької області, де було віддано перевагу кандидатам від блоку «За єдину Україну». Найнепопулярнішими показали себе виборці КПУ, список якої переміг у 100 виборчих округах, але депутатами в них стали лише шестеро комуністів (Див. таблицю 7). Крім шести партій, які подолали виборчий бар'єр через мажоритарні округи, до парламенту змогли потрапити представники ще п'яти дрібних партій. Таким чином, висунувці партій і блоків перемогли лише в 129 з 225 мажоритарних округів [103, С.9]. На першому місці Партія регіонів – 28 мандатів, на другому – Аграрна партія – 20 мандатів, на третьому НДП – 16 мандатів, на четвертому Партія «Реформи і порядок» – 11 мандатів, далі СДПУ(о) – 8 мандатів і т.д. Якщо скласти разом кількість мандатів в одномандатних виборчих округах і по списку, то на першому місці КПУ – 57 мандатів, на другому Партія регіонів – 33 мандати, на третьому Аграрна партія – 29 мандатів, на четвертому СДПУ(о) – 26 мандатів [104, С.2]. Результати голосування за партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр, можна зобразити у вигляді наступної таблиці [105, С.9]:

Таблиця 7.

Кількість місць в парламенті, одержаних партіями і блоками, які подолали 4% бар'єр голосів виборців

Фракції	Обрано за списками	Кількість округів, де перемогли список партії/блоку	Обрано в округах	Прислалось делегатів/членів	Загальна кількість	% від
«Наша Україна»	70	94	42	5	118	26,1
КПУ	59	140	6	-	64	14,2
«За свободу України»	35	18	86	56	177	39,3
Блок Ю.Тимошенка	22	1	-	1	23	5,1
СПУ	20	12	2	-	22	4,9
СДПУ(о)	19	-	8	4	3,1	6,9
Позафракційні депутати			11		11	2,4

Неприродно виглядає ситуація, коли найбільшу парламентську фракцію створив виборчий блок, який за виборчими списками переміг лише в 16 округах Донецької та 2 округах Сумської області (8% округів). «Хибність» тези представників влади стосовно того, що голосування за їхніх кандидатів мажоритарників означає також підтримку блоку «За свободу України», – на думку М.Томенка, – найкраще ілюструє ситуація в окрузі №36 на Дніпропетровщині, де переміг колишній голова СБУ Л.Деркач, офіційно висунутий цим блоком. У цьому ж окрузі, ті ж самі виборці, цього ж дня віддали свої голоси за партійний список радикально-настроєного блоку Ю.Тимошенка, що аж ніяк не може свідчити про їхню підтримку «партії влади» [106, С.9].

Розподіл політичних сил у парламенті за підсумками

першої сесії (на 15 липня 2002 р.) мав наступний вигляд: «Наша Україна» – 110 депутатів, КПУ – 63, ПППУ і «Трудова Україна» – 40, «Регіони України» – 36, СДПУ(о) – 33, БЮТ – 23, СПУ – 21, НДП – 17, депутатські групи: «Демократичні ініціативи» – 18, «Європейський вибір» – 18, «Народовладдя» – 17, «Народний вибір» – 15, фракція «Аграрії України» – 16 [107, С.14]. В жовтні 2002 р. лідерами проурядових фракцій було заявлено про утворення парламентської більшості [108, С.4].

Результати виборів у черговий раз яскраво засвідчили неспроможність розіграти карту протистояння між Східною і Західною Україною. Електоральна карта України (карта партійного впливу) проявилась задовго до початку виборчої кампанії 2002 р. Загалом симпатії виборців у різних регіонах України спираються на досвід попередніх голосувань, починаючи з 1991 р. Саме з того часу прийнято посилається на українську дихотомію Захід – Схід. Причому, якщо Захід наділяють національними, просвітолюбивими, релігійними характеристиками, україномовністю та лояльністю до влади, то Схід у масовій свідомості асоціюється з протилежним: денационалізованість, проросійскість, російськомовність та опозиційність до влади. Проте, ситуація з політико-регіональним ландшафтом України є значно складнішою і почала змінюватись після перших виборів. Особливо ці зміни проявились під час парламентської і президентської кампанії 1998 і 1999 рр. Ситуація напередодні виборів 2002 р. виглядала таким чином, що традиційні уявлення про регіональний поділ електорату можуть бути остаточно підірваними. Пов'язується такий розклад політичних сил з трьома чинниками: «Перший – просування національно-демократичних партій на Схід за рахунок соціальної складової іміжду лідера блоку «Наша Україна» В.Ющенка. Другий – поява консолідованої політичної структури, нової «партії влади» на базі НДП – «Трудової України» – Партії регіонів – АПУ. Третій – часткова переорієнтація комуністичного електорату Центральної, Північної та Південної України на опозиційніші за КПУ, але теж соціально забарвлені політичні сили: СПУ та Блок Ю.Тимошенка» [109, С.2].

За підсумками виборів блок «Наша Україна» переміг в

14 областях західної, центральної та північної частини України, а також у місті Києві, комуністи – у 10 регіонах сходу і півдня країни, соціалісти на Полтавщині і блок «За єдину Україну» – в Донецькій області (див. додаток 5). «Такий територіальний розподіл є дещо незвичайним для України, відмічає вітчизняний політолог О.Сушко, де традиційно Західна Україна опинялась у меншості. Нині електоральні симпатії галичан значною мірою збіглися з вибором жителів Поділля, Закарпаття, Буковини, Київщини, Черкащини та Волині». Найбільш суттєвою диференціюючою лінією, як засвідчили результати парламентських виборів 2002 р., можна вважати кордон між Вінницькою та Одеською, Черкаською та Кіровоградською, між Полтавською та Дніпропетровською областями. Це є свідченням зміщення лінії соціополітичного розлому у південно-східну частину України [110, С.25].

Але, О.Сушко пише у своїй статті про новий розкол, основою якого є рівень піддатливості населення адміністративним технологіям [111, С.27]. У деяких регіонах України оформилися регіональні політичні режими, що практикують набагато відвертіше ігнорування базових демократичних засад, аніж це припускається на загальнонаціональному рівні. Так, у Львові адмінресурс не спрацював зовсім, у Донецьку – майже на сто відсотків. Подібні режими, правда у менш завершених формах, заявили про себе в Полтаві, Сумах, Дніпропетровську.

Результати виборів показали, що перемогу отримали ті партії, які мають організаційну структуру, реальне членство в партії, чітко сформовану ідеологію та політичну платформу, підготовлені, навчені кадри, фінансову підтримку. Таких партій, на жаль, виявилось дуже мало. У виборах 1998 та 2002 рр. лише 6 партій самостійно приймали участь: КПУ, ПЗУ, СДПУ(о), Всеукраїнська партія трудящих, СДПУ, УНА [112, С.22]. В 2002 р. серед 6 переможців виборчої кампанії – 3 політичні партії (КПУ, СПУ, СДПУ(о)) та 3 виборчі блоки.

За оцінками експертів на проведення повноцінної кампанії партії (блоку) необхідно \$ 7-10 млн. За показниками надходжень до виборчих фондів лідерами є провладні партії (блоки): Блок «За єдину Україну» отримав 2,56 млн. грн.;

СДПУ(о) – 2,55 млн. грн. Блок В.Юшенка «Наша Україна» лише трохи поступився провладним партіям, отримавши 2,53 млн. грн. Найбільш затратними (у перерахунку на одне здобуте депутатське місце в загальнодержавному окрузі) були кампанії СДПУ(о) та блоку «За єдину Україну», які на один депутатський мандат витратили відповідно 134 тис. грн. та 73 тис. грн. [113, С.14].

Результати голосування засвідчують значну недовіру суспільства до нинішньої політики влади, оскільки громадяни України перш за все підтримали партії і блоки, які заявили себе як опозиційні: НУ (23,58%) + КПУ (20%) + БЮТ (7,2%) + СПУ (6,88%) (див. додаток 3). Таким чином, 4 опозиційні сили отримали місця в парламенті і разом 57,66% голосів виборців. Це свідчить також і про політизацію свідомості українських виборців у порівнянні з парламентськими виборами 1998 р. та президентськими 1999 р. Результати виборів також показали, що в Україні відсутній реальний політичний механізм їх втілення в життя. Перш за все, після виборів в областях України повинні призначатись нові голови ОДА в залежності від того, яка партія отримала перемогу. Це дасть змогу ввести інститут політичної відповідальності за стан справ в окремих областях. В протилежному разі виникає парадоксальна ситуація: електорат області підтримує одну політичну силу, а управляє областю інша. В такому випадку в суспільстві неможливо буде досягти відповідного цивілізаційного рівня партійної ідентифікації. Прикладом може бути Закарпатська область. Так в 1998 р. на парламентських виборах перемагає СДПУ(о), яка заявляє про те, що готова взяти відповідальність за стан справ в області. Але, головою ОДА спочатку призначається В.Балога, а потім – Г.Москаль, які не підтримують СДПУ(о). В 2002 р. в Закарпатті перемагає блок В.Юшенка «Наша Україна», але головою ОДА після виборів призначається І.Різак, голова обласного осередку СДПУ(о). Аналогічні процеси відбуваються і в інших областях України. Виникає враження про кадрові «чистки» в регіональній виконавчій владі. Так з 363 кадрових указів Президента України, підписаних з 1 квітня по 1 вересня 2002 р., 135 стосуються змін голів обласних та районних адміністрацій [114, С.17]. В листопаді місяці зняті були ще два губернатори:

Черкаської і Чернігівської областей. На виборах в цих областях виборчий блок «За єдину Україну» та СДПУ(о) займають останні місця серед тих, хто потрапляє до парламенту (див. додаток 5).

Структурні зміни у партійній системі також можливі лише за умов відповідних висновків та рішень після виборчої кампанії. Політичні партії і блоки, які були проігноровані виборцями, фактично втратили статус загальнонаціональних партій і повинні далі діяти як звичайні об'єднання громадян. Як відомо, 19 партій та виборчих блоків не змогли набрати навіть 1% голосів виборців (див. додаток 4).

Відсутність механізму реалізації результатів виборів може привести до серйозних політичних конфліктів. Після виборів 2002 р. – це була всеукраїнська акція непокорі «Повстань, Україно» (вересень, жовтень 2002 р.). З іншого боку, відсутність змін після виборів приводить до того, що громадяни втрачають віру в те, що шляхом демократичних виборів можна щось змінити. А тому з кожними виборами зростатиме кількість абсентеїстів, тобто тих, хто не буде брати участь у голосуванні.

Таким чином, відсутність механізму реалізації результатів виборів – це свідчення того, що в політичну систему України мають бути внесені суттєві зміни. Про необхідність реформування органів державної влади заявили після парламентських виборів як лідери проурядових, так і лідери опозиційних партій. Про необхідність такої реформи заявив і Президент України Л.Д.Кучма. Основні напрямки такої реформи запропоновані В.Ющенком у формі політичного договору, а саме:

- законодавче врегулювання діяльності парламентської більшості та парламентської опозиції;
- запровадження пропорційної моделі виборів до ВР України, а також до обласних, районних і міських Рад;
- виборність керівників області (нинішніх голів ОДА);
- розведення в часі парламентських і місцевих виборів;
- формування Кабінету Міністрів парламентською більшістю і т.д. [115, С.10].

Отже, головний результат парламентських виборів 2002 р. – це констатування різними політичними силами необхідності інституційних змін у політичній системі України, які дозволять оптимізувати систему влади та започаткують інститут політичної відповідальності в українському суспільстві.

1. Гельман В.Я. Избирательные кампании в России: испытание электоральной формулы // Полис. – 1996. – №2. – С.84–100.
2. Сморгунюв Л.В. Сравнительная демократия. – Теория и методология. – СПб., 1999. – 348 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редакол.: Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – Т.1. – С.362.
4. Концепція кодексу про вибори, референдуми в Україні. – К., 2000. – 54 с.
5. Надаєс А. Выбор избирательных систем // Полис. – 1993. – №3. – С.70–79.
6. Салмин А. Современная демократия. – М., 1997. – 447 с.
7. Ковач Ю., Остапєць Ю. Виборча система України: етапи становлення // Carpatica – Carpatika. – Випуск 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.197–206.
8. Дорош Л., Сюсько І. Політичні зміни в країнах Центрально-Східної Європи: рік 2002 – завершення трансформації // Регіональні студії. – Випуск №5. – Ужгород, 2002. – С.103–116.
9. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – К., 2002. – 537 с.
10. Кім Т., Остапєць Ю. Партії і вибори в Угорщині 1990–1998 рр. // Carpatica – Carpatika. – Випуск 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.257–275.
11. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 лист. 1993 р.). – Ужгород, 1993. – 42 с.
12. Там само. – С.31.
13. Сахно Ю. Закон про вибори Верховної Ради – третя спроба // Нова політика. – 1995. – червень-липень. – С.40–44.
14. Білоус А. Верховна Рада України: розташування сил і перспективи партій // Нова політика. – 1995. – червень-липень. – С.29–36.

15. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). – Київ, 1997. – 27 с.
16. Холодковський К. Будущая избирательная система России и опыт Запада // Избирательный закон. Материалы к обсуждению. – М., 1993. – 297 с.
17. Кордун О. Конституційний Суд України і вибори // Нова політика. – 1998. – С.2–14.
18. Там само. – С.8–9.
19. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). – Київ, 1997. – 27 с.
20. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні // Політична думка. – 1998. – №2. – С.107–120.
21. Білоус А. Пропорційні вибори в Україні: ілюзії чи реалії // Нова політика. – 2001. – №1. – С.2–6.
22. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (31 жовтня 2001 р.). Науково-практичний коментар / Під Загальною редакцією Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.
23. Виборче законодавство України: наявні проблеми та шляхи вирішення // Часопис Парламент. – 2002. – №1–2. – С.6–12.
24. Попередні висновки міжнародної місії із спостереження за виборами (ММСВ) // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.35–42.
25. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (31 жовтня 2001 р.). Науково-практичний коментар / Під Загальною редакцією Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.
26. Там само.
27. Волчан О.Ф. Грани политической жизни: теория и практика. – Симферополь: «Таврида», 2001. – 180 с.
28. Виборче законодавство України: наявні проблеми та шляхи вирішення // Часопис Парламент. – 2002. – №1–2. – С.6–12.
29. Примуш М. Мешканці будинку влади // Нова політика. – 2001. – №3.
30. Білоус А. Політичні об'єднання України. – Київ: Вид-во «Україна». – 1993. – 110 с.
31. Основи демократії: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Заг. ред. А.Колодій. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.
32. Базів В.А. Політичні партії в незалежній Україні: генеза і типологія. – Львів, 1999. – 262 с.
33. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (31 жовтня 2001 р.). Науково-практичний коментар / Під Загальною редакцією Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.
34. Закон України «Про вибори Президента України». – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 54 с.
35. Закон України «Про політичні партії в Україні». – К., 1996.
36. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України // Часопис Парламент. Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2002. – №1–2. – С.2–6.
37. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні / За заг. ред. д. іст. наук Малика Я.Й. – Львів: Світ, 2001. – 296 с.
38. Політичні партії України / За ред. Якушика В.М. – К., 1996. –
39. Вегеш М., Остапчук Ю. Політичні партії в Україні, 1991–2001 рр. // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.4–26.
40. Білоус А. Політичні об'єднання України. – Київ: Вид-во «Україна». – 1993. – 110 с.
41. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.15–61.
42. Закон України «Про об'єднання громадян». – К., 1996.
43. Бебик В.М. Політологія. – К., 1997. – 246 с.
44. Курас І.Ф. Вибори і вибір: 1998–1999 // Стратегічна панорама. – 1999. – №3. – С.38–48.
45. Афонин А. Выборы... без выбора // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.77–81.
46. Телешун С., Коллаков А. Фінансово-політичні групи в Україні // Срібна Земля. – 2002. – 20 липня (№31). – С.6–7.
47. Соловьев А.А. Соотношение и сущность мажоритарной и пропорциональной избирательных систем в свете учения о демократии // Электоральная политология: теория и опыт России. – Сп-Пт.: Изд. С-Пт. унив., 1998. – С.18–45.
48. Там само.

49. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.15–61.
50. Там само.
51. Рейтинг активності та впливовості політичних партій (1 січня – 17 лютого) 2002 р. // Контекст. – 2002. – №1. – С.8–23.
52. Політичні партії в Україні: Інформ.-довідн. видання / Редкол. М.М.Рябець (голова) та ін. – К.: Центральна виборча комісія, 2001. – 360 с.
53. Статистичний щорічник України за 2002 р. – К., 2001.
54. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.15–61.
55. Рейтинг активності та впливовості політичних партій // Контекст. – 2001. – №8. – С.10–22.
56. Основи демократії: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Заг. ред. А.Колодій. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.
57. Там само.
58. Стоякин В.А. Политические партии как элемент системы социального управления в трансформирующемся обществе // Грані. – 1999. – листопад-грудень. – №6.
59. Голосов Г.В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации // Полис. – 1998. – №1. – С.106–130.
60. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи. – Київ, 2000. – 310 с.
61. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / За заг. ред. д. іст. наук, проф. Малюка Я.Й. – Львів: Світ, 2001. – 352 с.
62. Сучасна українська журналістика і передвиборчий ринок ЗМІ // Політичний календар. – 2001. – №11. – С.14–18.
63. Бондаренко К. Владоможці, або хто здійснює владу в Україні // Часопис «І». – 2001.
64. Закон України «Про політичні партії в Україні» // Карпатський голос. – 2001. – №21. – С.6.
65. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (31 жовтня 2001 р.), Науково-практичний коментар / Під Загальною редакцією Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.
66. Марчак В., Кулешова Е. Задачи объединительной борьбы. – Компаньон. – 2001. – 25 июня (№25). – С.10–14.
67. Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. – К.: «Українська перспектива», 1995. – 104 с.
68. Парламент України: вибори-98: Інформ.-аналіт. видання. Частина 1. – К.: ЦВК, – 616 с.
69. Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000). – М., 2001. –
70. Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / ЦВК; Редкол.: М.М.Рябець (голова) та ін. – К., 2000. – 400 с.
71. Марчак В., Кулешова Е. Задачи объединительной борьбы. – Компаньон. – 2001. – 25 июня (№25). – С.10–14.
72. Українські ліві: між лєнінізмом і соціал-демократією / За ред. О.Гараня, О.Майбороди. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 256 с.
73. Рейтинг впливовості політичних партій // Контекст. – 2001. – №8. – С.8–23.
74. Україна-2001: Підсумки року. Інформаційно-аналітична доповідь. – К., Інститут політики, 2001. – 81 с.
75. Уроки виборів 2002 р. та перспективи парламентаризму // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.9–21.
76. Николаев А.Н. Административный ресурс в региональных избирательных компаниях // Полис. – 2000. – №4. – С.163–166.
77. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.15–61.
78. Выдрин Д. Пентаграмма 2002. Формула особенностей парламентской избирательной кампании // Зеркало недели. – 2001. – 6 октября (№39). – С.3.
79. Дмитричева О. А почему противозапы в Украине? Украинной заинтересовались мастера загрязнения окружающей политической среды // Зеркало недели. – 2001. – 6 октября (№39). – С.3.
80. Моисеева Г. Выборы, которые мы проиграли // Новый век. – 23 марта (№9). – С.8.

81. Королько В. Політична реклама: уроки виборів, проблеми // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6.
82. Специфіка виборчих технологій: порівняльний аналіз 1998-2002 років // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.42-48.
83. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України // Часопис Парламент. – 2002. – №1-2. – С.2.
84. Мостова Ю., Рахманін С. Україна партійна. Частина 2. «Наша Україна» // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого (№6). – С.4-5.
85. Дмитричева О., Мостова Ю., Рахманін С. Україна партійна. Частина 7. Блок «За єдину Україну» // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 березня (№11). – С.3-4.
86. Мостова Ю., Рахманін С. Україна партійна. Частина 3. «Блок Ю.Тимошенко» // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 лютого (№7). – С.3-4.
87. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу // Нова політика. – 2000. – №2. – С.12-17.
88. Там же.
89. Програми політичних партій та виборчих блоків: порівняльний аналіз // Політичний календар. – 2002. – №2. – С.9-17.
90. Там же.
91. Право вибору: програми політичних партій та виборчих блоків. – К.: Геопринт, 2002.
92. Поляков Л. Чи зміниться воєнна політика України після парламентських виборів? // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 лютого (№7). – С.5.
93. Сіденко В. Економічні платформи партій і блоків: передвиборні обіцянки і реалії // Дзеркало тижня. – 2002. – 2 березня (№8). – С.4-5.
94. Пашков М., Чалий В. Зовнішня політика України після парламентських виборів: можливі перспективи? // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 березня (№10). – С.5.
95. Жданов І. Конституційна реформа в Україні: макіяж чи пластична хірургія? // Дзеркало тижня. – 2002. – 29 березня (№12). – С.5.
96. Лідери та їхні блоки: в кого більший рейтинг // Дзеркало тижня. – 2002. – 8 березня (№9). – С.2.
97. Мостова Ю. Соціопитування й адмінресурс – не одне й те саме // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого (№6). – С.4.
98. Старт 35 учасників парламентських перегонів // Політичний календар. – 2002. – №1. – С.12-28.
99. Вибори 2002 р. Прогноз політологів // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 березня (№11). – С.2.
100. Новообрана Верховна Рада: структура і перспективи діяльності // Політичний календар. – 2002. – №5. – С.9-25.
101. Мажоритарний вибір України // Українське слово. – 2002. – 10 квітня (число 14). – С.4.
102. Так вибирала Україна (результати голосування за партії та виборчі блоки по областях України) // Українське слово. – 2002. – 10 квітня (число 14). – С.5.
103. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. // Універсум. – 2002. – №9-10. – С.5-12.
104. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України // Часопис Парламент. – 2002. – №1-2. – С.2-6.
105. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. // Універсум. – 2002. – №9-10. – С.5-12.
106. Там же.
107. Політичні підсумки першої сесії Верховної Ради України // Політичний календар. – 2002. – №6. – С.10-21.
108. Повідомлення про утворення парламентської більшості // Ріо. – 2002. – 28 вересня. – С.14.
109. Горбач В. Електоральна карта України: регіональний вимір // Український регіональний вісник. – 2001. – №26. – С.2.
110. Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів? // Політична думка. – 2002. – №1. – С.24-32.
111. Там само.
112. Підсумки парламентських виборів 2002 р. // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.21-26.
113. Опозиція в Україні: загальна характеристика // Національна безпека і оборона. – 2002. – №7. – С.2-41.
114. Адміністрація Президента України в нових політичних умовах // Політичний календар. – 2002. – №8. – С.11-23.
115. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. // Універсум. – 2002. – №9-10. – С.5-12.